

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ ТА РЕДАГУВАННЯ

УДК 007:304:070(477)(09)

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.3.2/24>

Сидоренко Н. М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Дубецька О. О.

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

УКРАЇНСЬКА КНИГА Й ПРЕСА ДЛЯ ДІТЕЙ (НІМЕЧЧИНА, АВСТРІЯ, 1945–1950)

У статті розглядаються видавнича діяльність української еміграції в Європі, зокрема випуск книг і преси для дітей. Мета цієї статті полягає у з'ясуванні основних параметрів діяльності українських видавництв, їхньої періодичної і неперіодичної продукції (журнали, газети, альманахи, одноднівки, книжки), призначеної для українських дітей у середовищі таборів переміщених осіб на теренах Німеччини та Австрії після завершення Другої світової війни. Серед основних завдань – визначення кола співробітників, редакторів, видавців та авторів (літераторів і художників) дитячої книжки та преси, окреслення тематичної специфіки та національно-патріотичних аспектів.

Об'єктом дослідження стали періодичні й неперіодичні видання, призначені для дитячої аудиторії за межами України (1945–1950). До аналізу залучено таку періодику, як «Вовчєнята», «Малі друзі», «Дзвінок», «Сонечко», «Юні друзі», «Малий школяр» та ін., що виходили у Мюнхені, Регенсбурзі, Аугсбурзі, Ельвангені, Корігені. Серед навчально-пізнавальних книжок – шкільні підручники, казки, історичні оповідання, поезії, що належали таким авторам, як Т. Шевченко, Л. Глібов, І. Франко, Леся Українка, О. Пчілка, О. Олесь, Р. Завадович, Є. Пеленський, Л. Гаєвська, О. Цегельська, Н. Забіла.

Проаналізовано діяльність видавництв «Заграда», «Бистриця», «Українське слово», «Нові дні», «Вовчєнята», що функціонували в Мюнхені, Нюрнберзі, Байройті, Гамбурзі, Зальцбурзі, Фельдкірху та інших містах Німеччини й Австрії. Ілюстрування видань здійснювали кращі українські художники в еміграції (М. Михалевич, О. Судомора, С. Гординський, Е. Козак, Я. Гніздовський та ін.). Особлива роль на чужині в другій половині 1940-х рр. належала «Об'єднанню письменників дитячої літератури» та видавництву «Нашим дітям», які дбали про високий мистецький рівень дитячих творів, виховання в кращих національно-патріотичних традиціях.

Ключові слова: українська книга та преса для дітей, еміграція, біженці, табори переміщених осіб, видавництво, редакція, Об'єднання письменників дитячої літератури.

Постановка проблеми. Історія засвідчує: майже повсюди, де виникали українські громади, формувалися культурно-освітні установи, починали функціонувати видавництва, поширювалося українське слово. Певні заходи призначалися й підростаючому поколінню: діти потребували книгу для читання, пізнання світу, навчання. Для цієї аудиторії видавалися й часописи або ж існували додатки, окремі сторінки, рубрики в періодиці для дорослих. Такий досвід існував на різних континентах у періоди міграції, воєн і конфліктів, політичних і збройних протистоянь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Духовно-політичний, культурно-освітній та загальножиттєвий простір українців у таборах переміщених осіб у Європі після Другої світової війни сьогодні стає об'єктом зацікавлення науковців, видавців, журналістів у нашій країні та поза її межами. Українські видавництва під час російсько-української війни звертаються до спадщини минулого, зокрема публікують уперше або перевидають художні, публіцистичні й мемуарні твори українських літераторів, які перебували на теренах Німеччини й Австрії після II Світової війни

(«П'ять по дванадцятій. Планета Ді-Пі» У. Самчука, «Я – мене – мені... (і довкруги)» та «З історії незакінченої війни» Ю. Шевельова, «Людина біжить над прірвою» І. Багряного, «Бомби, границі і два праві черевички. Друга світова війна очима дитини-біженця» Л. Залеської Онишкевич та ін.).

До теми біженців і переміщених осіб (Ді-Пі) усередині ХХ ст. із актуалізацією подій минулого на сучасний воєнний стан нині звертаються медіа в Україні та поза її межами («Радіо Свобода», «Критика», BBC, Deutsche Welle, «Український тиждень», «Історична правда»).

Тематиці Ді-Пі присвячений окремий номер журналу «Локальна історія» (2023. № 5), де йдеться про «історичну тяглість» та формування української ідентичності не тільки в середині ХХ ст., а й під час російсько-української війни початку ХХІ ст. Зокрема, в інтерв'ю редактору В. Лящі письменниці, лауреатка Шевченківської премії, «голос України у світі» О. Забужко наголосила: «Я належу якраз до того покоління інтелігенції, яке на початку 1990-х жадібно відкривало для себе ту нашу поховану «культурну Атлантиду», силоміць відрубаний шматок України, який нам зберегли українці на Заході. І повірте, там ще дуже є над чим працювати! Там ще лежать нерозібрані з 1945-го мішки документів, які потрібно досліджувати» [1, с. 28].

Хоча переміщені особи, їхній побут у таборах Німеччини й Австрії 1945–1950 рр. найактивніше вивчалися за кордоном наприкінці 1980-х – початку 2000-х років [2; 3; 4], а також в Україні (зокрема тематику преси повоєнного часу аналізували М. Присяжний та Н. Сидоренко), в останнє десятиліття до теми Ді-Пі почали звертатися історики, політологи, філологи, які опрацьовували проблеми самоідентифікації українців на чужині [5], формування таборів Ді-Пі, повсякдення переміщених осіб і біженців, умови існування українських дітей у Західній Німеччині у повоєнний період [6; 7; 8; 9; 10], розглядали видавничу діяльність окремих установ чи місць розташування еміграції [11; 12]. До вивчення документів закордонних архівів, переосмислення становища осіб із таборів Ді-Пі, зокрема й підростаючого покоління українських емігрантів нині залучені й іноземні дослідники [13; 14; 15; 16; 17; 18]. Все ж загальний аналіз книго- та пресовидання для дітей у Німеччині та Австрії (1945–1950) залишається фрагментарним.

Постановка завдання. Мета статті полягає у з'ясуванні основних параметрів діяльності укра-

їнських видавництв, їхньої періодичної і неперіодичної продукції (журнали, газети, альманахи, одноднівки, книжки), призначеної для українських дітей у середовищі таборів Ді-Пі на теренах Німеччини та Австрії після завершення Другої світової війни. Серед основних завдань – визначення кола співробітників, редакторів, видавців та авторів (літераторів і художників) дитячої книжки та преси, окреслення тематичної специфіки та національно-патріотичних аспектів.

Виклад основного матеріалу. Еміграційні потоки українців у ті чи інші частини світу за різних обставин завжди шукали засобів комунікації, культурно-освітнього збагачення, міжнаціонального порозуміння. На цю ідею працювали й поважні видавничі осередки ХХ ст., що дбали про створення й поширення пізнавальної і навчальної літератури: «Українське видавництво у Катеринославі» (Відень, Лейпциг), «Чайка» (Київ, Відень, Львів), видавництва М. Денисюка в Буенос-Айресі та Ю. Тищенко-Сірого (Прага, Кіль, Нью-Йорк), «Ластівка» в Аделаїді та «Українське видавництво» в Сідней, «Говерла» в США і Канаді, видавництво Союзу українок та Об'єднання українських педагогів у Канаді, «Лисичка-сестричка» в Едмонтоні та «Мій приятель» у Вінніпезі, «Українським дітям» (Нью-Йорк, Мюнхен) та ін. Дитячій та молодіжній аудиторії були адресовані серії «Діточа бібліотека», «Українській дитині», «Малим дітям», «Педагогічно-освітня бібліотека», «Дитяча бібліотека СУМ», «Дитяча книгозбірня»; українські букварі-читанки, казки (народні, українських і закордонних авторів), збірки пісень, віршів і забав, видання творів І. Франка, Марка Вовчка, А. Кашченка, А. Лотоцького, Є. Пеленського¹, Ю. Сірого, Р. Завадовича, Л. Полтави, О. Олесья.

Як наголошувалось у брошурі «Еміграція», «провідна частина нашої еміграції проводить велику роботу національно-політичну й культурно-освітню» [19], що здійснювалася за допомогою преси й книжки. Важливу виховну місію виконували на чужині освітні заклади: нижчі, вищі та народні школи, гімназії, фахові школи, дитячі садки. До авторитетних закладів вищої освіти й науки в українському середовищі Європи після Другої світової війни належали Український вільний університет (УВУ) та Український технічно-господарський інститут (УТГІ), перенесені

¹ Пеленський Євген-Юлій – український бібліограф, літературознавець, педагог, видавець. Зважаючи на подвійне ім'я, український діяч свої твори підписував по-різному: Є., Є. Ю. чи Ю. Пеленський.

з Чехії, Українська висока економічна школа, православна і греко-католицька семінарії, Українська вільна академія наук (УВАН), Наукове товариство імені Шевченка (НТШ). Автор згадуваної статті підкреслював: «Це все такі високі національно-культурні здобутки, про які мусітиме колись наша історія згадати і їх творців оцінити» [19, с. 15–16].

Кількісні показники дітей та молоді в таборах Ді-Пі подала українська науковиця І. Рибачок, опираючись на джерела європейських учених. Так, згідно з відомостями Міжнародної організації у справах біженців (International Refugee Organization – IRO), станом на 1948 р. четверту частину всіх мешканців зазначених таборів склали діти, які не досягли 17 років. За іншими даними, в березні 1946 р. кількість дітей та молоді становила 20% від кількості українських емігрантів американської зони Німеччини (загальна кількість – 104,024 осіб), 20% від кількості українських емігрантів британської зони Німеччини (загальна кількість – 54,580). На території Австрії у трьох зонах проживало 29,241 тис. осіб (із них – 21% діти і молодь) [10, с. 88].

У канадському виданні «The Refugee Experience» один із розділів присвячений освіті в таборах Ді-Пі та діяльності жінок, зокрема Д. Маркусь подала статистику існування українських шкіл у Німеччині та Австрії у 1945–1950 рр.: функціонувало 34 середні школи (3052 учні), 89 початкових (5222 учні) та 35 комерційних (885 осіб), 50 курсів (2161 особа), 62 дитячі садочки (2629 дітей) [20, с. 196].

Дослідник української європейської еміграції повоєнного часу В. Маруняк зазначив основні міста, де активно розвивалася освітня діяльність: Аугсбург, Ашаффенбург, Берхтесгаден, Ельванген (Ельванген)², Ерланген, Етлінген, Корнберг, Мангайм (Маннгейм), Мюнхен, Регенсбург (Німеччина), Віллях (Філлах), Зальцбург, Інсбрук, Ландек (Австрія) [2, с. 114]. Частково ці міста потрапили в орбіту видавничої діяльності українців у другій половині 1940-х рр. «Голод на друковане слово» серед мешканців таборів Ді-Пі намагалися «заспокоїти» майже 70 видавництв [2, с. 219]. За підрахунками В. Маруняка, з 1945 по 1951 р. у Німеччині та Австрії було загалом опубліковано 1624 видання; найбільше книжкової продукції з'явилося у Мюнхені, Аугсбурзі, Регенсбурзі, Новому Ульмі, Гайденау, Зальцбурзі [2, с. 214]. Серед авторитетних видавництв пово-

єнного часу – «Українське слово» й «Українське мистецтво» (Регенсбург), «Бистриця» (Ганновер), «Заграва» (Гайденау, Бломберг, Фельдкірх), «Нові дні» (Зальцбург), видавництва І. Тиктора в Інсбруці та Ю. Тищенка в Кілі-Корігені.

Нагальна потреба в забезпеченні освітнього процесу в українських школах на чужині сприяла підготовці підручників для учнів народних і середніх навчальних закладів. Статистика таких видань, як загалом література для дітей, найгрунтовніше представлена в книзі В. Маруняка, де в додатках подано перелік творів із історії, мовознавства, образотворчого мистецтва, художньої літератури тощо. Серед шкільних підручників (66 позицій) зафіксовано книги з хімії, географії, фізики, ботаніки, геометрії, української мови, таблиці логарифмів [2, с. 391–393]. Скажімо, вісім перевидань мала «Читанка для 3 класу народних шкіл» Ю. Пеленського, сім перевидань – «Рахунки» для 1 класу У. Карпенка. Серед інших книг – «Людина та її гігієна» Є. Жарського (Ландсгут, 1946), «Географія України» М. Дольницького (Мюнхен, 1947), «Зоологія для шкільного вжитку» (Німеччина, 1946), «Українська мова» Б. Романенчука (Інсбрук, 1947), «Головні правила українського правопису» Ю. Шереха (Новий Ульм, 1946), «Наша батьківщина» І. Теслі (Аугсбург, 1947). «Першу українську читанку (Буквар)» Є. Ю. Пеленського (Мінден, 1947) випустило видавництво «Бистриця»; «Українську читанку» для дітей 2 і 3 класів народних шкіл цього ж автора (Гайденау, 1947) та «Рахунки для четвертої класи народних шкіл» (Гайденау, б.д.) – кооперативне видавництво «Заграва».

Так, читанка для 2 класу мала п'ять розділів: «В рідній хаті між рідними», «Зима прийшла», «А вже весна, а вже красна», «Тепле літо настає», «Як гарно у нашому краю», де подано твори Т. Шевченка, Лесі Українки, Л. Глібова, М. Коцюбинського, О. Олесья, С. Черкасенка, А. Лотоцького, Р. Купчинського, а також казки, переклади з інших літератур. Всі твори пронумеровані, їх загалом 97. Кожен вірш чи новела супроводжувалися запитанням. Наприклад, після ознайомлення з коротким малюнком «Україна» потрібно було відповісти на питання «Що знаєш про Україну?». Влучною тут була приказка: «Де рідний край, там і під ялинкою рай». Книжка коштувала 12 німецьких марок, ціну не можна було збільшувати («Дорожче продавати заборонено»). Подібне видання для 3 класу мало розділи «Рідна хата й рідне село», «Наша школа й церква», «Прилетіла зима біла», «Княжа слава», «Надходить весна», «Дороги в світ», де вміщено

² Там, де правопис географічних назв у працях еміграційних дослідників не збігається з сьогоденним написанням, у дужках подається сучасний варіант.

твори Т. Шевченка, С. Руданського, Л. Глібова, Б. Грінченка, Й. Гете, О. Грицяя, братів Грімм, С. Воробкевича, народні казки та ін.

Цікавим може бути досвід ознайомлення школярів із математикою. Завдяки підручнику «Рахунки для четвертої класи народних шкіл» діти навчалися не тільки додавати, віднімати, ділити й множити, розшифровувати арабську й римську нумерацію, а й водночас пізнавали рідну історію, дізнавалися про життєві потреби – заощадження коштів і поштові витрати, вартість книг і продуктів, складання торгівельних витрат і можливості розпланування території. Задачі мали такий вигляд: «Тарас Шевченко народився в селі Моринцях у Київщині в березні 1814 р., а помер у Петербурзі у березні 1861 р. Скільки літ жив Шевченко?», «Перша світова війна почалася в серпні 1914 р., закінчилася в листопаді 1918 р. Скільки літ і місяців тривала світова війна?» [21, с. 9], «Українське видавництво вислало до книгарні 1000 підручників у пачках по 40 книжок у кожній. Скільки було всіх пачок?» [21, с. 39]. Тож будь-який шкільний предмет передбачав національно-патріотичні складники, що було важливим фактором поступового виховання на еміграції.

Список «Література для дітей і казки» в книзі В. Маруняка налічує 92 назви, де згадано поезію, прозу, драматургію, перекладну літературу, казки [2, с. 389–391]. Найширше тут представлені казки – народні, авторські, переказані (інтерпретовані письменниками, записані в тому чи іншому краї) чи перекладені. Під видавничою маркою «Нашим дітям» надруковано такі твори: «Казка – вигадка смішна про ведмедя-ласуна» Р. Завадовича (Байройт, 1947), «Про двох цапків і дві кізочки» М. Коцюбинського (Мюнхен, Нюрнберг, 1946; на обкладинці – Мюнхен, Карльсфельд), «Казки» (І. Франко та брати Грімм; Аугсбург, 1946), «Летючий корабель і інші українські народні казки» (Регенсбург, б.д.). У видавництві «Вовченята» опубліковано «Казку про золоту рибку» К. Вагилевича (Мюнхен, б.д.), у видавництві «Пу-Гу» – «Дванадцять казок» Г. Х. Андерсена (Аугсбург, 1948) тощо.

З історичної тематики вирізняються видання «За сестрою» А. Чайковського (Мюнхен, 1947), «Княжа слава» А. Лотоцького (Аугсбург, 1948), «Гетьманська булава» М. Погідного (Регенсбург, 1948), історична поема-казка «Хлопці з Зеленого бору» Роляника (Мюнхен, 1948), психологічна трилогія про дітей із часів Другої світової війни «Петрусева повість» О. Цегельської (Німеччина, 1950; твір також друкувався на сторінках журналу «Малі друзі»).

Видавництво «Заграва» на початку свого існування мало філію в Австрії – у старовинному містечку Фельдкірх (Фельдкірх-Форарльберг, тобто місто у федеральній землі Форарльберг) на заході країни, де вийшли в світ книги з серії «Популярна бібліотека» («Малий кобзар» Т. Шевченка, «Ведмедівська попівна» А. Лотоцького, «Нашим найменшим – вибір казок, віршів та загадок», «Грицькові пригоди»).

Твори для дітей видавала українська друкарня Га-Іг (фактично – український відділ друкарського цеху Га-Іг Г. Гросскінського), розташована в німецькому місті Некарсульм (Неккарсульм, земля Баден-Вюртемберг). На сторінках «Роман-газети» (1947–1948. Ч. 1–4) було опубліковано в перекладі українською мовою оповідання з життя дитини між звірями «Брати Моуглі [Мауглі]» відомого англійського поета та прозаїка Р. Кіплінга. У двох числах на обкладинці надруковано повідомлення: «Читайте продовження оповідання в наступній частині роман-газети, яке появиться через два тижні. Жадайте у всіх кіосках або замовляйте в Ukrainische Abteilung. Z. Hd. Boegl's Buchhandlung. Neumarkt i.d. Opf. Obere Marktstr.». Ця ж друкарня сприяла появі книжечки «Любі малята» Л. Гаєвської (Ельванген, 1947) у серії «Улюбленим малятам». Збірку символічно відкривала поезія «Україна» («Україна – наша мати, А ми її діти, І ще змалку учимося Все рідне любити...»), патріотична тематика закладена і в інших віршах («Моя мама», «Івасів малюнок», «Ляля», «Вправи», «Таночок», «Весна», «В полі», «Коляда»). На примірнику, оцифрованому в електронній бібліотеці Diasporiana, є штамп: «Український табор в Ельвангені, діточий садок № 9».

«Шукання душ, шукання клімату» стало гаслом для української періодики для дітей в еміграції. На потребі авторитетної і кваліфікованої критики дитячої літератури наголошував у статті «Українська дитяча література» Б. Гошовський: «... Наша дитяча періодика і книжкові видання при ній, особливо в пофранківську добу, хоч і мають свою незаперечну заслугу передусім у національному вихованні молодого покоління, часто, аж надто часто грішили літературно-мистецьким примітивізмом. Бракувало справжнього літературно-мистецького середовища, бракувало справжньої літературно-мистецької критики, бракувало такої постаті, як Ів. Франко» [22, с. 5].

Деякі українські видавництва, що були започатковані на європейському ґрунті, в другій половині ХХ ст. перемістилися на американський конти-

нент – «Нові дні» на чолі з І. Волянком із Австрії переїхало до Канади, «Об'єднання письменників дитячої літератури» (ОПДЛ) продовжило діяльність у США та Канаді. 24 червня 1961 р. ОПДЛ ім. Л. Глібова прийняв у Торонто Статут, «ухвалений Основуючими зборами в днях 15 і 16 березня 1946 р. в Карльсфельді б. Мюнхену в Німеччині, зі змінами й доповненнями». Тут чітко задекларовані завдання: гуртувати працівників у галузі української літератури, дбати про її піднесення високий мистецький рівень, поглиблювати знання письменників із психікою дитини; виступати проти нефаховості й примітивізму, сприяти розвитку дитячої та юнацької літератури, мистецької критики й теорії творчості, підтримувати зв'язки з «чужими подібними установами», надавати марку «Нашим дітям – ОПДЛ» лише апробованим творам. Для своєї діяльності члени ОПДЛ обирали такі засоби, як створення періодики для дітей і юнацтва, журналу для справ дитячої літератури і педагогіки; видання оригінальних і перекладних дитячих творів; «притягання педагогів, батьків і громадянства до спільної праці на користь української родини» [23].

Повідомлення про діяльність ОПДЛ, організацію його з'їздів, рецензії, анонси та огляди друкувалися на шпальтах тогочасної преси Німеччини й Австрії – газетах «Українські вісті», «Наше життя», «Слово», «Неділя»; журналах «Громадянка», «Рідна книга на чужині», «Літературний зошит», «Збірнику МУР». Про діяльність видавництва «Нашим дітям» повідомив часопис «Наше життя» (1946. 14 січ.), згадуючи «багатоколірні книжечки» роботи О. Судомори та Е. Козака, підготовку до друку байок і казок, підручника англійської мови; в розпорядженні був «цінний рукописний і графічний архів» дитячої літератури «Українського видавництва» (Краків, Львів).

Огляд письменницько-педагогічного з'їзду у Карльсфельді, поблизу Мюнхена, надрукувало видання літературно-мистецької проблематики «Збірник МУР», повідомивши про скликання 26–27 березня 1946 р. Спільною письменників і журналістів «у порозумінні з Правлінням МУРу» окремої конференції «для справ дитячої літератури та й об'єднання її творців» [24, с. 115]. Основну доповідь виголосив редактор С. Баран, який зупинився на формуванні світогляду дитини, історії розвитку дитячої преси на галицьких землях, поставив завдання для літератури – «бути національним педагогом у найширшому розумінні цього слова» і висловив мету зібрання – дати українській дитині періодику й дитячу книжку, «спо-

внену справжнього мистецтва», «сповнену подиху і часу рідної землі» [24, с. 117]. Ухвали з'їзду фактично збігаються з тими настановами, що записані в Статуті ОПДЛ [24, с. 127; 23].

Обговорення шляхів розвитку дитячої літератури на чужині відбувалося на щорічних з'їздах ОПДЛ. Скажімо, 7 червня 1947 р. в українській оселі «Орлик» (Берхтесгаден) відбулося друге загальне зібрання працівників дитячої літератури. Авторитетний доповідач проф. Г. Ващенко визначив позитивні та «від'ємні» моменти впливу тогочасної творчості на молодь в еміграції. Голова ОПДЛ зупинився на педагогічних, видавничих і суто літературних проблемах. У дискусіях звучала думка про «невідрадне становище з дитячими журналами», що не мали окремих ліцензій і були «розкидані по різних містах» [25, с. 5]. Ці проблеми помітили й сучасні дослідники, зокрема І. Рибачок підкреслила складні умови існування дітей у таборовому середовищі, водночас згадувала часописи «Сонечко», «Вовченята», «Малий школяр на чужині», посібники для навчальних шкіл «Школярник», відновлення традицій пласту [9].

Ця ситуація підтверджувалася роздумами письменника Р. Завадовича, який так описав дитяче зростання в таборовому просторі Європи: «Світ в очах дитини табору – не чарівний комплекс краси, не джерело чудових, принадних таємниць. Їй не дозволяють жити в світі власної уяви, де підносили б її в підмарні висоти захоплення ідеалізму, таких прикметних молодій душі. Її оголюють узагалі з усякого життєвого часу, роблять її скептиком, духовим стариком, підготовляють у ній ґрунт під хабаззя зневіри і розчарувань...». Лише доброякісна література здатна «сконденсовано й виховно» втілити форми краси, тож ОПДЛ прагнуло передати найкращі національні здобутки дітям. «Наказом хвилини» автор вважав створення для української дитини на чужині бібліотеки, яку можна було вважати «маленькою батьківщиною» [29]. На цій же сторінці надруковано гасло ОПДЛ: «Лицем до дитини – лицем до майбутнього України!».

Ще одну важливу цитату з матеріалів II-го з'їзду ОПДЛ вміщено в газеті «Українські вісті»: «Треба нам усім не тільки розуміти, але й здійснити будову українського світу не від поверху, але від підвалин. Треба будувати його в душах і серцях української. Тільки в цей спосіб класти мемо підвалини нашого храму, храму мистецтва, храму культури, храму держави» (1948. 25 трав.).

Національний світогляд дитини повоєнного часу на чужині намагалися сформувати й редак-

тори та співробітники періодики для дітей. Такі журнали, газети і збірники не були численними; серед них місячні часописи для української дітвори «Вовченята» (Мюнхен-Фрайман, 1946) та «Малі друзі» (Аугсбург, Бад-Верісгофен, 1947–1948), неперіодичний шкільний часопис табору Коріген «Дзвінок» (1946), щомісячна газета для малят «Сонечко» (Ельванген, 1947), журнал для старших дітей і юнацтва «Юні друзі» (Мюнхен, 1947), збірник-журнал «Нашим дітям» (Мюнхен, 1947), одноднівка «Малий школяр» (Регенсбург, 1948), посібник для українських народних шкіл «Школяр / Школяр» (Регенсбург, 1945–1947). До цього переліку можна долучити також пластові видання, що були зорієнтовані здебільшого на юнацьку аудиторію; кількісно вони переважали категорію періодики для дітей майже втричі («Ватра», «Гартуйсь», «Голос пластуна», «Калина», «На сліді», «Новак», «Пластовий шлях», «Пластун», «Скоб», «Трембіта», «Ялинка» та ін.), що виходили в Берхтесгадені, Гайденау, Міттенвальді, Байройті, Аугсбурзі, Мюнхені, Зальцбурзі, Ганновері.

Чотири часописи видавалися під маркою ОПДЛ – «Сонечко», «Малі друзі» та «Юні друзі», збірник «Нашим дітям», але орієнтувалися на читачів різного віку; газета створена для дошкільнят, а журнали – для дітей і юнацтва, а також пласту. Редакторкою першого часопису була Л. Гаєвська; у числі 3–4 було зазначено, що видає Об'єднання українських жінок на еміграції, ліценціатом і редакторкою залишалася зазначена письменниця. Перший номер «Сонечка» був присвячений матері, цій тематиці підпорядковувалися вірші й оповідання. У наступних числах надруковано поезії Т. Шевченка, Л. Глібова, Р. Завадовича, Л. Гаєвської, Н. Забіли, а також зарисовка про Олену Пчілку та її твори (вірші й запис «Казки про козу-дерезу (так, як кажуть у Полтавщині)»). Художні твори супроводжували скоромовки, загадки, розмальовки, забави.

«Юні друзі» більше уваги звертали на історичні оповідання («Ясне сонечко» В. Лебедової, «Троянська війна» П. І., старокиївський переказ «Михайлик-семилітка» В. І.), зарисовки та художні твори про видатних діячів України, зокрема Т. Шевченка, Л. Глібова, Лесю Українку (уривок із ненадрукованої повісті «Дитинство поета» Г. Хоткевича, п'єса «Лесина провесна» Ю. Косача, «Читайте, згадуйте мене...» [Л. Глібов]); поеми, поезії, байки, проза Т. Шевченка, Л. Глібова, І. Франка, Л. Полтави, Р. Завадовича, Р. Вишневської, М. Петріва, П. Карпенка-Криниці та ін. На шпальтах журналу присутні рубрики «Сторінки слави», «Пластові

ігри», «Розваги», «Розгадаймо»; подавався комікс про Цюприка і Чуприка, автором якого (текст і малюнки) був ЕКО (Е. Козак).

Подібна структура притаманна й журналові «Малі друзі» (у 1947 р. часопис виходив у видавництві «Наше життя» за редакцією ОПДЛ; у 1948 р. перейшов у видавництво «Молоде життя» й існував як додаток до однойменного журналу). Тут друкуються оповідання, легенди, зарисовки, поезії як знамих письменників (Т. Шевченко, М. Коцюбинський, О. Пчілка, Я. Шоголів, Л. Глібов, К. Гриневичева), так і молодих літераторів – Л. Полтави, Р. Завадовича, О. Цегельської. В одному з випусків надруковано каталог книг видавництва «Нашим дітям» (ОПДЛ) із зверненням: «Батьки! Купуйте своїм дітям рідну дитячу книжку – вона збереже їх національно на чужині!» (1947. Ч. 2).

Різноманітнішим був зміст неперіодичного збірника-альманаху (на обкладинці – збірник-журнал) «Нашим дітям», де опубліковано поезії Л. Полтави, С. Черкасенка, В. Переяславця, О. Лятуринської, С. Гординського, Гр. Чупринки, П. Тичини («Дума про трьох вітрів»), а також оповідання К. Малицької, Б. Грінченка, О. Іваненко, Ї. Шугай, прозовий уривок «Дніпро» М. Гоголя. Редакція вмістила переклад оповідання «Велетень-себелюб» О. Вайлда.

У Мюнхені вийшли два числа журналу для дітей «Вовченята» за редакцією В. Оренчука. Основними авторами були Стрибожич і Дядько Мирон, друкувалися твори О. Олесья, К. Вагилевича, О. Цегельської, О. Бабія. Простим за формою, але глибоким за змістом був вірш О. Бабія «Ганнусенька» («Була війна страшна і зла, Що принесла руїну, Тоді Ганнусенька пішла З батьками на чужину») [27, с. 14]. Вміщено кілька фото з життя української дітвори в таборах Ді-Пі та кольорові ілюстрації. В таборі Коріген побачили світ два номери шкільного часопису «Дзвінок», який адресував своїм читачам короткі нариси про Київ та Україну, поезії Т. Шевченка, Лесі Українки, Я. Щоголева.

Пластові часописи в таборовому просторі повоєнних Німеччини та Австрії зосереджувалися не тільки на художньо-публіцистичних творах, а й подавали чимало інформаційних і настановчих матеріалів з життя пласту (пластова хроніка, спогади, «гутірки», графіки змагань, обов'язки пластуна, «золоті думки», пісні, гумор, малюнки, завдання). Про обов'язки на еміграції, зацікавлення молоді духовними вартостями, проблематику пласту писав журнал «Ватра» (Берхтесгаден, 1946–1948), про «нові дороги» діяльності, завдання

пластунів-сеніорів, виховання патріотизму наголошувала редакція журналу «Сеніорська ватра» (Регенсбург, 1947), ідейні основи та заповіді пластунів висвітлював юнацький журнал «Трембіта» (Аугсбург, 1948). Пластові традиції, «історія пластової дружби в карикатурах», рубрики «Для розваги і науки» та «Гарт і здоров'я», спонування до читання та твори «молодого пера» постійно подавалися в часописі пластового юнацтва «На сліді» (Байройт, 1947); про проблеми еміграції, батьків і дітей розмірковували автори в ілюстрованому місячнику «Юнак» (Ляндек, 1946). У пластовій періодиці поєднувалися щоденникові записи, листування, художні твори (Ю. Косач, О. Ольжич, Л. Бачинський, Ф. Одрач, М. Бажан), пізнавальні матеріали, національно-освітні статті.

В українському еміграційному середовищі поширювалися каталоги, списки, рекомендації для засвоєння кращих зразків української та зарубіжної літератури. Так, у розділі «Видавнича ситуація» автор (без позначення імені) в брошурі «Що повинна прочитати українська дитина?» назвав «інформативним матеріалом» список книг для дітей дошкільного та шкільного віку, що з'явилися на еміграції в 40–50-х рр. ХХ ст. У цьому переліку 119 позицій, значну частину поданих творів складають видання ОПДЛ [28, с. 12–32]. Кожна назва супроводжувалася короткою характеристикою: «розкішне мистецьке видання не тільки для дошкільнят, а взагалі для любителів мистецьких видань» (Бім-бом, дзелень-бом, 1949), «гарне видання, хоч має дрібні правописні недоліки» (Діти, одгадайте!, 1945), «дуже добра казка для дошкільнят і молодших шкільних дітей про домашні звірят і взаємну допомогу» (Яворівський С. Казка дітям невелика про курчатко й про шуліку, 1946) [28, с. 13], «гарне видання, .. на жаль, на тонкому папері» (Забіла Н. Пригода з автобусом, 1946), «Гарний вірш, але видання на газетному папері, повоєнне» (Гренджа-Донський В. Пригоди зайчика, 1947) [28, с. 14], «вірш легкий, однак місцями доволі кострубатий, у цілому – гарне видання» (Підгірянк М. Брисько, гуска і лисичка, 1947), «гарні ілюстрації, але дрібний друк. Друковані помилки... В цілому дбайливе видання» (Підгірянк М. Кравчиня Маруся, 1947) [28, с. 16–17]. Тож серед позитивних ознак дитячої літератури під маркою «Наші діти – ОПДЛ» – однотипні висновки: «гарне видання», «гарні ілюстрації», «дбайливе видання», «гарна мова», «гарна книжечка», «чепурна збірка», «корисне видання»; серед видавничих вад – неякісний папір («тонкий», «газетний / часописний»), дрібний шрифт, неви-

читаний текст («правописні недоліки», помилки); інколи творчі недопрацювання («кострубаті» конструкції, «деякі огріхи в побудові віршів», «довгі періоди, важкі для дітей»).

«Каталог видань для дітей та молоді» пропонував читачам літературу, що знаходилась на складі ОПДЛ наприкінці 1960-х рр. Серед 37 назв книжок для дітей дошкільного віку й таких, які вчать читати, та 48 видань для дітей шкільного віку налічувалося понад десятком, що належали видавництву ОПДЛ, зокрема народна казка «Бім-бом, дзелень-бім», твори Л. Глібова, Л. Полтави, Р. Завадовича, Т. Білецької, І. Крип'якевича, Л. Храпливої, О. Цегельської [29].

Невипадково на виховання дітей зверталася увага не тільки родини, а й усієї таборової спільноти. На сторінках журналу «Громадянка» редакція застерігала від негативного впливу (це «злочин» не тільки перед підростаючим поколінням, а й перед народом і Державою), давалися настанови «виховати з наших дітей повновартісних громадян-українців здорових фізично, чесних, з сильною волею, правдивих християн не на словах лише, а в ділах, освічених, допитливих і настирливих в досягненні своєї мети (але гідними шляхами), здібних підпорядковувати свої власні інтереси і навіть інтереси своєї родини загальним інтересам свого народу, своєї Держави» [30, с. 11].

Великого значення в цьому процесі набували не тільки зміст та імена авторів, а й оформлення видання. Передаючи історію й теорію дитячого малюнку та ілюстрування дитячої літератури в Україні, художник, педагог і журналіст Б. Стебельський детально зупинився на книговидавничому процесі та досягненнях художників після Другої світової війни. Передусім йшла мова про випуски видавництва «Нашим дітям» та дитячі книжечки під загальною маркою-знаком «Нашим дітям – ОПДЛ», для яких працювали М. Михалевич, О. Судомора, В. Манастирський, С. Гординський, В. Вербицький, Е. Козак та ін. Не менш важливим був творчий внесок українських митців у видання для підростаючого покоління – М. Білинський, М. Григоріїв, М. Михалевич, В. Баляс, М. Левицький, Я. Гніздовський ілюстрували часописи «Малі друзі», «Молоде життя», «Новак», збірник «Малий школяр» у Німеччині. Як резюмував Б. Стебельський, післявоєнні роки на еміграції «позначилися посиленою увагою до дитячих ілюстрованих видань, що треба завдячувати передусім живій діяльності ОПДЛ» [31, с. 42].

На книгах видавничої марки «Нашим дітям» позначені різні міста – Мюнхен, Регенсбург,

Нюрнберг, Карлсфельд, Байройт, Бад Вьорльзгофен (Бад-Верісгофен). На деякій продукції присутні помітки: «Printed with the permission on UNRRA³», «... with permission on UNRRA, team 125», «...with permission on UNRRA, team 558». Поліграфічні послуги надавали різні видавництва; скажімо, використовувалися «технічні засоби» «Української трибуни» в Мюнхені, де відповідальним редактором і видавцем був В. Пасічняк; допомога відділу культури й освіти при Центральному представництві української еміграції, завдяки друкарні А. Білоуса в Аугсбурзі; можливості друкарні С. Слюсарчука у Мюнхені. Важлива співпраця ОПДЛ була налагоджена в Регенсбурзі з Видавничою спілкою «Українське слово» (дирекцію очолювали Л. Кокодинський, М. Бігус, Ю. Тарнович), за сприяння якої вийшли в світ твори В. Гренджі-Донського («Байка про козу та вовка», «Пригоди зайчика»), Н. Забіли («Пригода з автобусом», «Хатинка на ялинці», «Півник та курочка»), Н. Бурик («Гусеня»), Р. Завадовича («Чорний Долько», «Князь Марципан», «Коли сходить сонце»), «Летючий корабель інші українські народні казки». Як підкреслював Л. Кокодинський в огляді «Видавнича діяльність у таборі», «Українське слово» як суспільно-громадська установа в Регенсбурзі (табір «Ganghofersiedlung») випускала «малі за своїм обсягом книжечки для дітей» накладом ОПДЛ, власним накладом – «більші обсягом твори для юнацтва і старшого громадянства», серед яких були нові твори тогочасних авторів, а також перевидання [32, с. 509].

Висновки. Після Другої світової війни в зоні українських таборів перемішених осіб на території Німеччини та Австрії вийшло в світ понад 150 видань для дітей, зокрема шкільних підручників і художньої літератури (казки, поезія, проза, драматургія, перекладні твори). Найчастіше друкувалися твори Т. Шевченка, Л. Глібова, І. Франка, Лесі Українки, О. Олеса, А. Лотоцького, Р. Завадовича, Н. Забіли. Активну діяльність задля навчально-пізнавальних потреб дитячої аудиторії розгорнуло Об'єднання працівників дитячої літератури, створивши видавничу марку «Нашим дітям». Для підростаючого покоління у повоєнний час працювали видавництва «Бистриця», «Заграва», «Українське слово», «Нові дні», «Вовченята» та ін.

Кілька часописів – журнали, газети, одноденка, альманах орієнтувалися на дитячу аудиторію («Вовченята», «Малі друзі», «Дзвінок», «Сонечко», «Юні друзі», «Малий школяр», пластові видання).

Інколи автори дитячих книг та публікацій у часописах користувалися псевдонімами, як-от: Роляник (Роман Завадович), М. Підгірянка (Марія Домбровська), Ю. Шерех (Юрій Шевельов), П. Волиняк (Петро Чечет), В. Порський (Володимир Міяковський), ЕКО (Едвард Козак). Оригінальні ілюстрації належали того часу українським художникам – О. Судоморі, М. Михалевичу, С. Гординському, Е. Козаку, Я. Гніздовському та ін. Книга та преса для дітей у Європі після Другої світової війни досі лишається маловивченою сторінкою духовно-патріотичного, ціннісно-морального й художнього виховання підростаючого покоління українців на чужині.

Список літератури:

1. Зберегти кивот Завіту. Місію виконано. *Локальна історія*. 2023. № 5. С. 28–33.
2. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. Мюнхен : Академічне вид-во д-ра Петра Белея, 1988. Т. 1: Роки 1945–1951. 432 с.
3. The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons after World War II / ed. Wsevolod W. Isajiv, Yury Boshyk, Roman Senkus. Edmonton : CIUS, 1992. 518 p.
4. Zahra T. The Lost Children: Reconstructing Europe's Families after World War II. Cambridge; London, 2011. 320 p.
5. Kobchenko K. Ukrainian emigration to Germany after WWII: Formation and Self-Representation of a Transnational Community (1945–1991). *Crossing Borders: Representations of Ukrainian Diasporas. Euxeinos – Culture and Governance in the Black Sea Region* / ed. Tetyana Ostapchuk. 2020. Vol. 10, №30. P. 71–89. URL: file:///C:/Users/NS/Downloads/Euxeinos%2030%2071-89%20Kobchenko%20(1).pdf (дата звернення: 20.04.2023).
6. Кокош А. Проблема таборів Діпі у повоєнній Баварії: український і польський досвід. *Multidimensionality of Ukrainian-Polish Cooperation: genesis, particularities and prospects* / sci ed.: T. Astramovich-Leik, Ya. Turchyn, O. Horbach. Riga : Bultija Publishing, 2022. P. 213–226. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/254/7129/14828-1> (дата звернення: 17.04.2023).

³ Надруковано з дозволу UNRRA (англ. United Nations Relief and Rehabilitation Administration) – Адміністрація Організації Об'єднаних Націй для допомоги і відбудови; міжнародна організація (1943–1947) для допомоги потерпілим у Другій світовій війні країнам; згодом була створена Міжнародна організація у справах біженців (англ. International Refugee Organization).

7. Подобед О. Українська планета Ді-Пі: культура та повсякдення. Житомир, 2018. 396 с.
8. Сидоренко Н., Дубецька О. Національно-патріотичні орієнтири в українській пресі для дітей і молоді (Німеччина, Австрія, 1945–1950). *Вчені записки ТНУ*. Філологічні науки, журналістика. 2023. Т. 34 (73). № 2. С. 237–243.
9. Рибачок І. Українські діти в Ді-Пі таборах Західної Німеччини та Австрії (друга половина 1940-х – початок 1950-х років). *Старожитності Лукомор'я*. 2021. № 5 (8). С. 129–139. URL: <http://www.lukomor.mosk.mksat.net/index.php/lukomor/article/view/118/111> (дата звернення: 12.08.2023).
10. Рибачок І. Українські діти-біженці в Західній Німеччині після Другої світової війни: шляхи потрапляння та соціальні категорії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». Острог, 2020. Вип. 31. С. 86–96. URL: https://eprints.oa.edu.ua/8460/1/%D0%A0%D0%B8%D0%B1%D0%B0%D1%87%D0%BE%D0%BA%20%D0%86_%D0%92%D0%B8%D0%BF_31_2020.pdf (дата звернення: 12.05.2023).
11. Головата Л. Табір і його видавничий ресурс: «Орлик» (Берхтесгаден, 1946–1948). *Записки ЛННБУ ім. В. Стефаника*. 2018. Вип. 10. С. 213–253. URL: <https://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Z/Z2018/JRN/PDF/13.pdf> (дата звернення: 27.05.2023).
12. Варданян М. В Об'єднання працівників дитячої літератури в українському зарубіжжі: напрями діяльності й інтелектуально-творчі здобутки. *Держава та регіони*. Серія Гуманітарні науки. 2018. № 1 (52). С. 4–9. URL: http://humanities.stateandregions.zp.ua/archive/1_2018/v1_2018.pdf (дата звернення: 25.05.2023).
13. Antons J.-H. Displaced Persons in Postwar Germany: Parallel Societies in a Hostile Environment. *Journal of Contemporary History*. 2014. Vol. 49. Is. 1. P. 92–114.
14. Koschmal, W. „Die kleine Ukraine in Regensburg (1945–1949)”. *Therapie und Utopie. Regensburger Almanach: Ich bin da*. Regensburg: Gietl Verlag / MZ-Buchverlag, 2015. P. 42–51.
15. Balint R. Children Left Behind: Family, Refugees and Immigration in Postwar Europe. *History Workshop Journal*. 2016. Vol. 82. Is. 1. P. 151–172.
16. Borggräfe, H. Exploring Pathways of (Forced) Migration, Resettlement Structures, and Displaced Persons' Agency: Document Holdings and Research Potentials of the Arolsen Archives. *Historical Social Research*. 2020. Vol. 45 (4). P. 45–68. URL: (date of access: 12.07.2023).
17. Jan-Hinnerk Antons. The Nation in a Nutshell? Ukrainian Displaced Persons Camps in Postwar Germany. *Harvard Ukrainian Studies*. 2020. Vol 37. № 1–2. P. 177–211. URL: <https://www.husj.harvard.edu/articles/the-nation-in-a-nutshell-ukrainian-displaced-persons-camps-in-postwar-germany> (date of access: 15.07.2023).
18. Popowych J. L. World War II, Displacement, and the Making of the Postwar Ukrainian Diaspora, 1939–1951: doctoral dissertation. Louisiana State University. 2022. 251 p. URL: https://digitalcommons.lsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6920&context=grad-school_dissertations (date of access: 15.07.2023).
19. Еміграція. Ельванген: Рідна книжечка, 1948. Вип. 1. 32 с.
20. Markus D. Education in the DP camps. *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons after World War II*. Edmonton: CIUS, 1992. P. 185–200;
21. Рахунки для четвертої класи народних шкіл. Гайденав, б.д., 148 с.
22. Гошовський Б. Українська дитяча література. *Спроба огляду і проблематики*. Нью Йорк, Торонто, 1966. 116 с.
23. Статут Об'єднання працівників дитячої літератури ім. Л. Глібова. *Центральний державний архів зарубіжної україніки*, ф. 22, оп. 1, спр. 17, арк. 2. URL: <https://tsdazu.archives.gov.ua/archives/258> (дата звернення: 15.04.2023).
24. Письменницько-педагогічний з'їзд. *Збірник МУР*. 1946. № 2. С. 115–127.
25. В. П. Другий з'їзд в справах дитячої літератури. *Наше життя*. 1947. 23 черв. С. 5.
26. Завадович Р. Наказ хвилини. *Українські вісті*. 1948. 5 черв. С. 4.
27. Бабій О. Ганнусенька. *Вовченята*. 1946. Ч. 2. С. 14–15.
28. Що повинна прочитати українська дитина? Список книжок для дітей дошкільного і шкільного віку. Торонто, 1957. 32 с.
29. Каталог видань для дітей і молоді. *Ми і наші діти*. 1969. Ч. 7. С. 20–31.
30. В. Ш. Бережіть дитячу душу. *Громадянка*. 1946. № 1. С. 10–13.
31. Стебельський Б. Про ілюстрацію дитячої книжки: малюнок дитини і для дитини. Торонто, 1966. 75 с.
32. Регенсбург: статті – спогади – документи до історії української еміграції в Німеччині після Другої світової війни. Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1985. С. 508–515.

**Sydorenko N. M., Dubetska O. O. UKRANIAN BOOK AND PRESS FOR CHILDREN
(GERMANY, AUSTRIA, 1945–1950)**

The article examines the publishing activities of the Ukrainian emigration in Europe, in particular the publication of books and press for children. The purpose of this article is to clarify the main parameters of Ukrainian publishing houses, their periodical and non-periodical products (magazines, newspapers, almanacs, diaries, books) intended for Ukrainian children in the Displaced Persons camps in Germany and Austria after the end of the Second World War. Among the main tasks are the determination of the circle of employees, editors, publishers and authors (writers and artists) of children's books and the press, delineation of thematic specifics and national-patriotic aspects.

*The object of the study was periodical and non-periodical publications intended for a children's audience outside of Ukraine (1945–1950). Such periodicals as *Vovcheniata / Wolf Cubs*, *Mali druzi / Little Friends*, *Dzvinok / The Bell*, *Sonechko / The Sun*, *Yuni druzi / Young Friends*, *Maly Shkolyaryk / Little Schoolboy*, etc., which were published in Munich, Regensburg, Augsburg, Elwangen, Korigen, were included in the analysis. Among the educational and educational books are school textbooks, fairy tales, historical stories, poetry belonging to such authors as T. Shevchenko, L. Hlibov, I. Franko, Lesya Ukrainka, O. Pchilka, O. Oles, R. Zavadovych, E. Pelenskyi, L. Gaevska, O. Tsegelska, N. Zabila.*

*The activities of the publishing houses *Zagrava / Glow*, *Bystrytsia*, *Ukrayins'ke Slovo / Ukrainian Word*, *Novi dni / New Days*, *Vovchenyata / Wolf Cubs* that functioned in Munich, Nuremberg, Bayreuth, Hamburg, Salzburg, Feldkirch and other cities in Germany and Austria were analyzed. The publications were illustrated by the best Ukrainian artists in emigration (M. Mykhalevich, O. Sudomora, S. Gordynskyi, E. Kozak, Ya. Hnizdovskyi, etc.). A special role in Europe among Ukrainians in the second half of the 1940s belonged to the Union of Writers of Children's Literature and the *Our Children* publishing house, which took care of the high artistic level of the literature for children, education in the best national and patriotic traditions.*

Key words: *Ukrainian book and press for children, emigration, refugees, displaced persons camps, publishing house, editorship, Association of Ukrainian writers for children.*